

Dobývání kriminality: Reflexe viktimizačního šetření v českých sociálně vyloučených lokalitách¹

Václav Walach, Petr Kupka, Ľubomír Lupták, Kateřina Tvrdá, Laco Toušek, Alica Brendzová, Ondřej Plachý, Klára Vanková

Abstract

In the present article, we reflect on the victimization survey conducted as part of the research project BRIZOLIT (Security Risks in Socially Excluded Localities). Our main focus is on the methodological, epistemological and ethical problems which appeared during the survey among inhabitants of the so-called socially excluded localities in April — August 2016. More specifically, we will deal with the issues related to the construction of our research object, interviewing strategies, as well as problems of validity of survey data with regard to the complex processes of victimization in socially excluded localities. In other words, we will try to answer three rather basic questions: „Who did we research? How did we do it? How did we record our findings?“ and hope to provide clues for future researchers facing similar problems.

Keywords

socially excluded localities, victimization survey, victimization, quantitative research, interviewing

ÚVOD

Problematika sociálně vyloučených lokalit (dále jen „SVL“) je dlouhodobě oficiálně prezentována jako bezpečnostní riziko spočívající v rostoucí kriminalitě na lokální úrovni. Za viníky zhoršující se bezpečnostní situace jsou přitom považováni zejména romští obyvatelé SVL, v důsledku čehož v minulosti docházelo k radikalizaci té části obyvatel, která je touto kriminalitou zasažena (neromští starousedlíci) nebo z ní může politicky těžit („extremisté“) (srov. Walach 2016b; Rašek 2012). Tak vznikla série protiromských protestů, od „událostí ve Šluknovském výběžku“ (MV ČR 2011; Smolík a Tvrdá 2012) po pochody v Břeclavi, Českých Budějovicích, Duchcově a Ostravě (Ne-

¹ Stať byla zpracována v rámci projektu „Bezpečnostní rizika sociálně vyloučených lokalit: Vytváření znalostí a nástrojů pro management a prevenci kriminality“ (VI20152018022), podpořeného Ministerstvem vnitra ČR. Původně byla studie nabídnuta a přijata k publikaci v časopisu *Cargo. Časopis pro kulturní/sociální antropologii*, text však nebyl od roku 2017, kdy byl přijat k publikaci otištěn, autoři proto rozhodli text z časopisu stáhnout a nabídnout jej redakci časopisu *Studia Ethnologica Pragensia* který se v daném čísle tematicky zaměřuje mimo jiné na socioekonomické nerovnosti. Autoři chtějí také poděkovat všem tazatelům a tazatelkám, kteří se viktimizačního šetření — hlavního tématu této stati — zúčastnili. Obsah textu je totiž založen i na jejich podnětech, které jsme si v průběhu šetření více či méně systematicky zaznamenávali. Autoři dále děkují Barboře Bírové, jež se představeného šetření jako tazatelka zúčastnila a která náš text jako první okomentovala. Dík patří i všem anonymním recenzentům, kteří tento text opoňovali.

sehnutí 2014), které byly nezřídka následovány zaváděním politik nulové tolerance a jiných opatření zaměřených na obyvatele SVL ze strany místní samosprávy (Lupták 2017; Růžička and Lupták 2013; Trlifajová et al. 2015; Walach 2014).

Problémem těchto a podobných závěrů je, že neexistují žádné výzkumy, které by nárůst kriminality způsobený obyvateli SVL dokládaly.² Naopak hned několik autorů pokládalo za důležité toto rámování zpochybnit s poukazem na předsudky, stereotypy, morální paniky a zájmy, které vnímání SVL utvářejí (např. Lupták and Paul 2012; Růžička 2012; Růžička and Lupták 2013; Rydrych 2013; Topinka and Janoušková 2009). Vzhledem k tomu lze asi nejjistěji tvrdit, že vztah mezi „reálnou“ (tj. nikoli v *hyperrealitě* konstruovanou, viz Radostný and Růžička 2006) kriminalitou a sociálním vyloučením představuje velkou neznámou. Absenci tohoto druhu informací však lze stěží považovat za žádoucí. Stranou pozornosti se totiž ocitá skutečnost, že podle zahraničních výzkumů (např. Crawford et al. 1990; Matthews et al. 2016) to bývají právě marginalizovaní, kteří jsou kriminalitou nejvíce postiženi.

Projekt *Bezpečnostní rizika sociálně vyloučených lokalit: Vytváření znalostí a nástrojů pro management a prevenci kriminality (BRIZOLIT)* si klade za cíl toto bílé místo zaplnit prostřednictvím výzkumu viktimizace. Té obecně rozumíme jako jakékoli újmu, která vznikla člověku v důsledku jednání (či nejednání) jiných lidí či organizací.³ Výzkum samotný jsme rozdělili do dvou fází. V té první jsme realizovali výběrové šetření, abychom zjistili rozsah a míru viktimizace v populaci SVL. Toto viktimizační šetření se uskutečnilo mezi 19. dubnem a 28. srpnem 2016 ve 289 lokalitách, 132 obcích, 62 okresech a 13 krajích. Sebráno bylo celkem 2 566 dotazníků. Za účelem srovnání jsme dalších 591 dotazníků vyplnili s respondenty žijícími vně SVL, avšak ve stejných obcích, kde se tyto lokality nacházejí. Šetření nám sekundárně posloužilo jako pilotáž pro druhou, etnografickou část výzkumu, v níž ve vybraných lokalitách využíváme zúčastněné pozorování, neformální rozhovory v terénu, polostrukturované či na problémy orientované rozhovory, analýzu mediálních reprezentací a dostupných dokumentů. Jedním z cílů etnografické fáze je provést analýzu sociálních sítí, a tak zjistit vliv sociálních vazeb na zkušenost s viktimizací v případě obyvatel SVL.

V následujícím textu se vracíme k první (kvantitativní) fázi výzkumného projektu. Zaměřujeme se na hlavní metodologické, epistemologické a etické problémy, na něž jsme během realizace dotazníkového šetření narazili a jejichž diskuse by snad mohla pomoci podobně zaměřeným výzkumníkům při jejich řešení. I když v literatuře nalézáme řadu podnětných příspěvků k metodologii výběrového šetření zaměřeného na marginalizované či zranitelné jedince (např. Berry and Gun 2014; Kelleher and Quirke 2014; Schwede et al. 2014), domníváme se, že problémy spojené s iden-

2 Několik málo existujících výzkumů kriminality v SVL bylo pojata etnograficky a soustředilo se na konceptuální otázky (srov. Hůle 2008; MV ČR *nedatováno*: 42–49).

3 Záměrně se tedy odpoutáváme od právní definice kriminality. I když jsme některé kategorie kriminality přejali z trestního zákona, zajímalo nás primárně laické vnímání kriminality, respektive viktimizace. Ve viktimizačních šetřeních se jedná o standardní postup, jehož hlavní předností je, že umožňuje zmapovat také tu kriminalitu, která nebyla ohlášena policii. Dá se přitom očekávat, že právě mezi lidmi ze SVL bude míra latentní, tj. nehlášené a neevidované, kriminality vyšší než jinde.

tifikováním populace SVL a výběrem respondentů jsou poměrně specifické a jejich diskuse může tedy pomoci všem, kteří by podobné šetření chtěli v daném kontextu realizovat. Zároveň může inspirovat výzkumníky také v jiných zemích, pokud jsou jejich předmětem zájmu teritoriálně vymezené, avšak poměrně geograficky roztroušené a nepřilíš početné skupiny obyvatelstva, kdy neexistuje statistická opora pro výběr respondentů z jejich řad.⁴

Naši diskusi stavíme na průsečíku tří vzájemně souvisejících otázek. Pokládáním otázky „Koho jsme zkoumali?“ se dotýkáme problému konstrukce předmětu výzkumu. Nejenže se ukázalo, že populace SVL zdaleka není tak snadno identifikovatelná, jak by se mohlo ve světle různých analýz a existujících veřejných politik zdát, ale především nás to postavilo do pozice, kdy se jako nejschůdnější varianta jevila ta, která nevyhnutelně reprodukuje symbolické hierarchie v kontextu sociálního vyloučení. Nato přecházíme k otázce „Jak jsme zkoumali?“, kde se věnujeme něčemu, co bychom mohli již bez rozpaků nazvat politikou dotazování. Jelikož jsme se sami podíleli na dotazování respondentů, víme, že představa neutrálního či objektivního charakteru dotazování je značně problematická (srov. Maynard and Schaeffer 2002; Suchman and Jordan 1990). Poslední otázka směřuje k problematizování dotazníku⁵ jako nástroje konstrukce dat ještě jiným způsobem. Ptáme-li se: „Jak vyzkoumané zaznamenáváme?“, upozorňujeme tím na případy viktimizace, které v dotazníku nebylo kam zapsat a které by neměly zůstat přehlédnuty, máme-li adekvátně referovat o tomto fenoménu v SVL.

KOHO JSME ZKOUMALI?

SVL byly v předchozích výzkumech definovány jako místa, „kde dochází ke koncentraci více než 20 osob žijících v nevyhovujících podmínkách (indikováno počtem příjemců příspěvků na živobytí), které obývají fyzicky či symbolicky ohraničený prostor (indikováno vnější identifikací)“ (GAC 2015: 14). Určení vyloučených lokalit bylo tudíž výsledkem kombinace oficiálních kvantitativních údajů (koncentrace příjemců příspěvku na živobytí) a neoficiálního kvalitativního hodnocení lokality jako symbolicky a materiálně odlišné části obecní zástavby (srov. Hurrle et al. 2016; Walach 2016a; Walach and Kupka 2016).

Během našeho šetření jsme z této identifikace vycházeli. Na základě podkladů z *Analýzy sociálně vyloučených lokalit v ČR* (GAC 2015, dále jen: *Analýza*) byl sestaven se-

4 Například by bylo zajímavé realizovat podobné šetření v marginalizovaných romských komunitách na Slovensku (Mušinka et al. 2014).

5 Konstrukce dotazníku byla inspirována především zahraničními viktimizačními výzkumy, jako je *Crime Survey for England and Wales*, *Criminal Victimization in International Perspective* nebo *National Crime Victimization Survey*, dřívějšími výzkumy strachu z kriminality realizovanými některými členy výzkumného týmu (např. Toušek 2012a, 2013) nebo výzkumem diskriminace realizovaného Veřejným ochráncem práv (VOP 2015). Strukturu dotazníku pak ovlivnila i pilotáž realizovaná přibližně měsíc před začátkem samotného šetření (viz níže).

znam obcí se SVL, které jsme rozdělili do kvantilů podle velikosti obce se SVL a podílu obyvatel SVL na celkové populaci obce. Jednotlivé obce se SVL jsme pak vybírali tak, aby v každém kraji byly přítomny pokud možno všechny kombinace hodnot z obou kvantilů, tj. aby tam byly jak velké obce s vysokým podílem obyvatel SVL na celkové populaci, tak malé obce s nízkým podílem SVL na celkové populaci, jakož i všechny možnosti mezi těmito póly, byly-li dostupné.

Nedostatky tohoto způsobu výběru se ukázaly již během pilotáže v březnu 2016 v Karlovarském kraji. Hned několik lokalit jsme vůbec nenašli. Domy byly prázdné, jejich nájemníci se přestěhovali jinam. Obecně představuje geneze SVL poměrně dynamický fenomén. Podle *Analýzy* přestaly dvě lokality, které byly zahrnuty do terénního šetření, v jeho průběhu existovat (ibid.: 30). Rovněž i my jsme naráželi na lokality v různých fázích vývoje, od čerstvě vzniklých až po zanikající. Změny v existenci SVL podle našeho názoru souvisejí s poměrně širokou definicí SVL a relativně vysokou mírou migrace jejich obyvatel. Jestliže je jednou z podmínek označení některé lokality jako sociálně vyloučené přítomnost 20 osob na hmotné nouzi, stačí, aby se jedna či několik rodin odstěhovalo, a lokalita „zmizí“.⁶

Po této zkušenosti jsme se rozhodli existenci SVL ověřovat, a to na základě výzkumných dokumentů, které vznikly po provedení *Analýzy*, informací poskytnutých místními aktéry (obecní sociální odbory, sociální služby, nevládní neziskové organizace, ale i poskytovatelé bydlení aj.), a v případě, že to bylo možné, návštěvou daného místa. Výsledkem bylo vyřazení některých SVL ze seznamu, a naopak zařazení nových. Ani tato operace se však neobešla bez komplikací. Řada aktérů buď nevěděla, kde se SVL v jejich obci nachází, anebo toto označení odmítali, případně za SVL z různých důvodů označovali místa, která neodpovídala našim kritériím (počet obyvatel nebo socioekonomická situace). Místní aktéři také nezřídka nahlíželi městský prostor procesuálně a váhali, zda je daná lokalita „ještě vyloučená“, jelikož místně relevantní definiční kritérium (např. zchátralé fasády domů) již absentovalo.⁷

V prvním případě představitelé místní samosprávy tvrdili, že jim nikdo (rozuměj: autoři *Analýzy* či Ministerstvo práce a sociálních věcí jakožto její zadavatel) nedal vědět, které oblasti byly za SVL označeny, a proto tedy nemohou vědět, kde se u nich SVL nacházejí. Pokud bylo možné lokalitu vymezit pomocí názvů ulic či čísel popisných, bylo možné tento problém překonat. Ne vždy tomu tak ale bylo. Někdy ty nejpřesnější dostupné informace specifikovaly pouze polohu, kterou SVL zaujímaly v obecním prostoru (centrum, periferie atp.) a typ bytové zástavby (shluk panelových domů, dva rodinné domy, ubytovna atp.).

Odmítání označení „SVL“ bylo zdůvodňováno různě. Pro jedny nebyly dotyčné oblasti (prostorově) vyloučené, protože byly napojeny na obecní infrastrukturu

6 Je však možné, že problém vězí již v omezeném rozsahu terénního šetření GAC. Necelá čtvrtina všech identifikovaných SVL v necelé třetině všech obcí se SVL (tj. 148 SVL v 95 obcích) nebyla v terénu verifikována, což mohlo vést k započítání již neexistujících lokalit (srov. ibid.: 33).

7 Totéž zaznamenali také autoři *Analýzy*: „Zatímco v řadě míst byla státní správa nápomocna, zhruba ve třetině obcí buď existenci sociálního vyloučení popírala, odmítala dát výzkumníkům údaje, nebo poskytovala jen ty nejnutnější“ (ibid.: 30).

anebo se nacházely v centru obce (která mnohdy byla sama tak malá, že rozdělení na centrum a periferii postrádalo smysl). Pro druhé to zase nebyly SVL, neboť tam „žádní Romové nežijí,“ a pokud ano, tak to „jsou ti slušní“ či „neproblémoví“. Dále bylo označení „SVL“ rozporováno z toho důvodu, že tyto lokality jsou čisté a upravené nebo bez zvýšené míry kriminality či přestupků narušujících občanské soužití. A v neposlední řadě někteří aktéři odmítali nálepku „SVL“, protože jim připadala stigmatizující. V sázce se ocitalo nejen dobré jméno „turisticky přitažlivé a ekonomicky prosperující obce“, budeme-li citovat jednoho z komunikačních partnerů, ale také hodnota přílehlých nemovitostí.⁸

Tyto a další důvody podle nás poukazují na to, že pojem „SVL“ funguje v mnoha lokálních kontextech přinejmenším rozporuplně: na jedné straně jako stigma, které se snaží lokální aktéři vyhnout, na straně druhé jako administrativní označení umožňující čerpat jinak nedostupné finanční prostředky na řešení místních sociálních problémů a rozvoj obce. S tím souvisí také jistá schizofrenie citelná v některých obcích, kde představitelé místní samosprávy v rámci politického boje verbálně bojují proti „nepřízřusobivým“ v lokalitě, nicméně pojem „SVL“ a politiky, jež se na něj vážou, odmítají. Barbora Vacková, Lucie Galčanová a Ondřej Hofírek (2011) také upozornili na tendenci aktérů lokálního vládnutí pojímat „problémové lokality“, jak nazvali svůj objekt výzkumu, jako lokality romské. My dodáváme, že SVL byly v našem šetření obvykle chápány nejen jako romské, ale také jako problémové (srov. Hurrle et al. 2016: 561). Kruh se uzavírá: snaha o zbavení problematiky sociálního vyloučení její etnorasové dimenze (Moravec 2006) nejenže nejspíš selhává, ale sám pojem SVL už je v praxi etnorasově zabarven (slouží jako ekvivalent slova „romský“) a funguje jako nástroj etnorasové identifikace a stigmatizace.⁹

Reprodukcí spojení sociálního vyloučení s žitými etnorasovými rámci a stigmatem „špatné adresy“ se ovšem nevyhnul ani náš výzkumný tým. Pokud se nám lokalitu nepodařilo předem určit, byli jsme odkázáni na pomoc místních obyvatel. Ve snaze vysvětlit jim, co to vlastně hledáme, jsme se ptali: „Kde je tady vyloučená lokalita?“ (na což místní nezřídka odpovídali protiotázkou: „Myslíte cikánský baráky?“) „Kde tady žije hodně chudých Romů?“ „Kde je tady ‚dům hrůzy‘?“ „Není tu někde poblíž nějaká ubytovna, kde ubytovávají rodiny s dětmi?“ „Bydlí tady hodně lidí bez práce?“ a tak podobně. Rovněž jsme se do jisté míry spoléhali na naše pozorování. Jako klíč k identifikaci SVL nám sloužil výrazně zhoršený fyzický stav budov, nevyvezený odpad a neuklizené ulice, strhaná omítka, poškozené zvonky, rozbité schránky, nepořádek ve společných prostorech, kabely vedoucí ze střechy do okna nebo z okna do okna, viditelné známky chudoby místních obyvatel, vyšší

8 Podobně zdůvodňovalo odmítání výsledků mapování SVL vedení města Milovice (Romea 2015).

9 Pro analýzu performativity samotného pojmu „SVL“, viz zatím ojedinělou studii Moniky Bjelončíkové a Venduly Gojové (2016). Autorky ukázaly, že označení určité oblasti za SVL má řadu nezamýšlených důsledků, a to jak negativní (posílení a rozšíření sociálního vyloučení v obecním prostoru), tak pozitivní (vyvolání zájmu vzniklou situací řešit a následné posílení vazeb mezi obyvateli lokality i jejího sousedství, o zájmu podílet se na participativním výzkumu nemluvě).

podíl lidí vypadajících jako Romové či majících typická romská jména, intenzivnější pouliční život atd.¹⁰

Nutnost identifikovat SVL v prostoru se týkala jak lokalit z *Analýzy*, tak těch doporučených místními aktéry anebo těch několika málo, na které jsme narazili úplně náhodou. Někdy jsme naplnění těchto indikátorů vyhodnotili jako dostačující, jindy ne. Jakkoli počet takových lokalit nebyl zásadní¹¹, považujeme za důležité je zmínit — a to nejen proto, abychom znázornili limity našich dat, ale zejména proto, abychom poukázali na problematickou analytickou hodnotu konceptů SVL a sociálního vyloučení na jedné straně, a na symbolické násilí zhmotněné v těchto konceptech na straně druhé.

Co jsme totiž v mnoha případech udělali, bylo to, že jsme SVL určili podle vybraných indikátorů, které se s původní definicí překrývají jen částečně anebo vůbec a které pracovaly s komplexní etnorasovou, teritoriální a sociální (ve smyslu: nízkopříjmových skupin, závislých na návykových látkách, zdravotně znevýhodněných atd.) stigmatizací jako svým hlavním referenčním bodem.

Nebylo-li zřejmé, zda stojíme před „lokalitou“, orientovali jsme se na základě zažitých představ o tom, jak SVL vypadá a kdo v ní žije. Podvědomé očekávání rozkladu, špíny, nepořádku, nebezpečí, hluku a chudoby v prostorově oddělených místech obývaných lidmi jiné barvy pleti se střetávalo s vědomím stereotypnosti těchto představ na jedné straně a na straně druhé s cílem samotného výzkumu: najít tato místa a jejich obyvatele a podrobit je dotazování. A naopak, pokud jsme se setkali s místem nijak nevybočujícím z okolní zástavby a obyvateli nenaplnňujícími naše představy o tom, kdo je typický obyvatel SVL (viz výše), nezřídka jsme pochybovali, zda jsme tady správně. Jinými slovy, abychom se mohli ve výzkumu posunout dál, pracovali jsme se symbolickými systémy a klasifikačními kategoriemi, jež pomáhají reprodukovat marginalizaci obyvatel SVL. Jakožto výzkumníci jsme se tak dostali

10 Pro pořádek dodejme, že SVL představují mimořádně heterogenní soubor míst, které se liší svou velikostí, mírou prostorové segregace, typem vlastnických vztahů, druhem zástavby, formami bydlení, historií, migračními vzorci, přístupy místní samosprávy a dalšími charakteristikami (srov. Walach and Kupka 2016). A tak jsme jeden den prováděli dotazování na ubytovně v centru města fungující na principu „byznys s chudobou“, druhý den v odlehlé rekreační oblasti, kde byli za sociálně vyloučené považováni místní senioři, třetí den na panelovém sídlišti s několika tisíci obyvateli a čtvrtý v azylovém domě se sociální službou, kde bydleli mladí lidé ve startovacích bytech, osoby s tělesným i mentálním postižením, romské rodiny s dětmi i matky samoživitelky. To naše pochybnosti o porozumění konceptu „SVL“ a jeho analytickém využití jen prohlubovalo (pro podobnou výzkumnou zkušenost, viz Hurrle et al. 2016).

11 Zaniklých SVL jsme napočítali 57, kdežto těch nových jsme zjistili 53. Tyto hodnoty však musejí být brány jen jako orientační, na jejich základě nelze určovat míru zaniklých lokalit v čase nebo něco podobného. Výpovědní hodnotu ukazatele nově vzniklých SVL navíc snižuje skutečnost, že autoři *Analýzy* spolu se SVL identifikovali „přibližně 700 ubytoven“ (GAC 2015: 11), aniž by jakkoli specifikovali, čím se od sebe tyto dva socioprostorové útvary odlišují. Přitom je zřejmé, že část SVL tvoří také ubytovny (ibid.: 48–49). Je tudíž možné, že některé „naše“ nové lokality byly v GAC klasifikovány jako ubytovny. Kolik nových SVL tedy vzniklo od roku 2014, musí být zjištěno samostatným výzkumem.

do pozice (sice nepříliš efektivního, ale přece jenom) nástroje sociální reprodukce nerovnosti.

JAK JSME JE ZKOUMALI?

Druhý problém se týká toho, jak jsme vlastní dotazování realizovali. Pro lepší představu začneme popisem typického tazatelského dne. Ten obvykle začínal v některém z kempů poblíž přehrady, rybníku, koupaliště či jiné vodní plochy, které po čtyři měsíce tvořily základnu, odkud jsme se vydávali do terénu. Po snídani jsme se rozřadili do tazatelských týmů, stanovili si, kdo půjde do které lokality, a následně nasedli do aut, autobusů či vlaků a vyrazili. Tazatelské týmy sestávaly z výzkumníků napsaných v projektu, studentů převážně z Katedry antropologie Fakulty filozofické Zápaadočeské univerzity v Plzni, našich kolegů, přátel a jejich přátel. Celkem se v průběhu celého šetření na dotazování podílelo 68 tazatelů, z čehož 11 tvořilo projektové jádro. Většina tazatelů měla zkušenost s dotazováním marginalizovaných osob, všichni pak prošli školením, kdy byli detailně instruováni o cíli šetření, způsobu dotazování, struktuře dotazníku, bezpečnostních opatřeních a etice výzkumu.¹² Někteří tazatelé se zúčastnili šetření jen na jediný den, jiní objeli všechny nebo téměř všechny kraje. Větší část zůstávala aktivní po celou dobu výzkumu.

V průměru jsme navštívili více než jednu obec a dvě lokality denně. Návštěva lokalit tak měla obvykle podobu krátkodobých „náletů“, jejichž primárním cílem bylo získání počtu dotazníků splňujícího stanovené kvóty. Kvótní výběr se ukázal jako jediný možný. Obyvatelstvo SVL představuje typický příklad tzv. skryté či *hard-to-survey* populace (Toušek et al. 2018; srov. Tourangeau et al. 2014; Toušek 2012b) a pro realizaci náhodného výběru neexistuje dostatečná datová opora. Alternativa v podobě náhodné procházky sice připadala v úvahu, ale na základě pilotáže byla vyhodnocena jako neefektivní a obecně nepraktická. Postup byl následující: v nejvyšším patře vybereme poslední byt nalevo, v němž se vyplní dotazník s obyvatelem starším 15 let, jenž měl jako poslední ze všech členů domácnosti narozeniny. Totéž bude zopakováno v každém dalším třetím bytě. Tento postup selhal ze dvou důvodů. Zaprvé, v naprosté většině lokalit žije pro tento způsob výběru respondentů nedostatečný počet lidí.¹³ Zadruhé, vybrat konkrétního jedince z domácnosti nebylo obvykle možné. Pokud již byl doma, buďto neměl zájem, anebo byl domácností zvolen zástupce, který jediný byl ochotný se s tazatelem bavit. Celkem byl náš šestnáctičlenný tazatelský tým schopný získat během dvoudenní pilotáže v pěti obcích jen 11 dotazníků.

Z toho důvodu jsme nakonec přistoupili ke konstrukci vzorku na základě kvótního výběru imitujícího populaci obcí se SVL z hlediska pohlaví a věkových inter-

12 Za pomoc při vypracování bezpečnostního plánu a etických zásad děkujeme Kláře Kalibové a Kateřině Baňacké z organizace In IUSTITIA.

13 Podle GAC (2015: 11) žije v průměrné SVL 188 lidí. Z našich výpočtů pak vyplývá, že ve 24 největších lokalitách žije bezmála polovina všech obyvatel SVL. Z celkového počtu 606 SVL se jedná o 4 % lokalit.

valů.¹⁴ Jak již bylo řečeno, újmu jsme se v dotazníku snažili zaznamenat do kategorií založených primárně na kombinaci legálního a lidového chápání kriminality. Otázky pokrývaly celé spektrum kriminality od majetkové (vandalismus, krádež, loupež, podvod nebo lichva) přes násilnou (fyzické napadení, vyhrožování násilím, slovní útoky, znásilnění nebo žhářství) až po specifické typy kriminality (prodej drog, korupce, pracovní vykořisťování, obchodování s lidmi či domácí násilí). Pokud taková újma vznikla u respondenta v posledních 12 měsících, vyplňovali jsme s ním navíc záznam incidence, ve kterém jsme zjišťovali detaily případu týkající se charakteristik samotné události, místa, času, pachatele, hlášení policii a případné spokojenosti s jejím postupem.

Právě otázka incidenčních záznamů se stala jedním z průsečíků sporů uvnitř týmu. Během zpětných kontrol a zanášení počtů dotazníků a incidencí do excelových tabulek se časem ukázalo, že počet těchto záznamů významně variuje napříč tazateli a že existuje vztah mezi počtem vyplněných dotazníků, průměrným časem vyplnění jednoho dotazníku a počtem získaných incidencí. Z toho byl vyvozen závěr, že množství získaných incidenčních záznamů je přímo úměrné času věnovanému jednotlivým respondentům.

Samozřejmě jsme si byli vědomi celé řady dalších faktorů, které tuto variaci mohou způsobovat — počínaje osobností tazatele, kvalitativní orientací většiny výzkumníků a typem navštěvovaných lokalit, konče zkušenostmi nabíranými v průběhu dotazování dalších a dalších respondentů nebo prostou náhodou, respektive tím, že někteří tazatelé měli skutečně více štěstí na respondenty s bohatějšími zkušenostmi s viktimizací (srov. Groves et al. 2004: 269–273).

U role typu navštěvovaných SVL se zastavme. Zjednodušeně řečeno zde platí, že čím větší počet obyvatel lokality, tím větší počet získaných dotazníků. Panelové sídliště s desítkami budov a stovkami, ne-li tisíci obyvatel slibovalo více dotazníků než dva rodinné domy na okraji města nebo ubytovna, kde často hrozila konfrontace s nepříjemným správcem, jenž byl s to zcela znemožnit přístup do vnitřních prostor a tím také k jejím obyvatelům. Tato skutečnost je důležitá i z jiného důvodu. Tazatelé — mimo ty napsané v projektu — byli finančně odměňováni za každý vyplněný dotazník a každý incidenční záznam. Aby si něco vydělali, snažili jsme se je posílat na slibnější místa. Slibnější přitom byla nejen z hlediska finančního, ale také toho empirického. Některé SVL totiž slibovaly „zajímavější a dramatictější“¹⁵ lidské osudy.¹⁶ To

14 Závěrem šetření se nám podařilo získat od Českého statistického úřadu data na úrovni čísel popisných, která ohraničovala jednotlivé SVL. Z důvodu ochrany osobních údajů nám však byly poskytnuty pouze za shluky rezidenčních jednotek s 50 a více obyvateli, a to navíc z cenzu z roku 2011. Vzhledem k vysoké mobilitě populace SVL nelze jejich výpovědní hodnotu považovat než za poměrně omezenou.

15 Charakteristiku oněch lidských osudů dáváme do uvozovek proto, abychom upozornili na určitou exotizaci obyvatel SVL, které jsme se ovšem sami dopouštěli. I to je součástí reprodukce symbolických hierarchií, k níž jsme byli dotlačeni, abychom šetření byli vůbec s to realizovat.

16 Totéž platilo o typu respondentů. Ať už proto, že respondenti mimo SVL byli méně ochotní se šetření účastnit, anebo proto, že jejich životní zkušenosti obvykle nebyly tak „drama-

nejednou vedlo ke sporu o to, kdo pojede kam, čili kdo se obětuje a obstará ty méně atraktivní místa.

Kromě toho jsme rovněž reflektovali námitky, že je třeba především naplnit stanovené kvóty týkající se dotazníků, nikoli incidenčních záznamů, a dále že není zrovna etické se vehementně snažit získat informace o něčem, o čem respondent mluvit nechce, neboť to zavání manipulací a nátlakem. Přesto převládlo — zejména mezi členy projektového týmu — přesvědčení, že počet incidencí je v konečném důsledku závislý na kvalitě přístupu tazatele a že co největší počet získaných incidencí je výsledkem *žádoucím*.¹⁷ Na tomto základě jsme tazatele motivovali k tomu, aby přistupovali ke každému respondentovi s náležitou péčí; aby nespěchali, důkladně a pomalu četli jednotlivé otázky, ukazovali respondentům, že je jejich zkušenosti zajímají, dávali jim více času k přemýšlení a vzpomínání, byli komunikativnější, aktivně se účastnili dialogu a doptávali se všude tam, kde to vypadalo, že by si respondent mohl svou viktimizaci přece jen nakonec vybat.

Jakmile jsme přijali východisko: čím více incidenčních záznamů, tím lépe, zároveň jsme odmítli představu dotazníku jako neutrálního nástroje konstrukce dat. Vy-pomůžeme-li si metaforami z filozofie sociálních věd (např. Della Porta and Keating 2008), můžeme celý problém popsat ve smyslu konceptuálního přechodu od pozitivistického tazatele k interpretativistickému. Zatímco pozitivistického tazatele definuje standardizovaný, nestranný a neutrální přístup k respondentům a ke kladení otázek, interpretativistický tazatel naopak sází na empatii a svůj postup přizpůsobuje aktuálnímu kontextu, respondentově osobnosti, žitým vztahům nerovnosti i vnějším okolnostem. A spolu s tím je opouštěna také představa objektivity jako výchozího principu při studiu sociální reality.¹⁸

tické a zajímavé“, byli tito respondenti vnímáni jako méně atraktivní, což se neobešlo bez vyjednávání uvnitř výzkumného týmu, ústupků a kompromisů v rámci přípravy a realizace výjezdů do lokalit.

17 Nahlíženo zpětně, je opravdu zvláštní, jak snadno a rychle jsme se do této situace motivování tazatelů k aktivnímu dobývání viktimizací/incidencí dostali. Na první pohled to také příliš neladí s našimi předchozími aktivitami, kdy jsme představu o vysoké kriminalitě spojené se SVL spíše problematizovali s odkazem na morální paniku vyvolávanou médií, symbolické vykořisťování ze stran politiků či iracionalitu strachu ze zločinu, který je spíše pocitem úzkosti z etnorasového druhého (Růžička and Lupták 2013; Lupták and Paul 2012; Toušek 2012a, 2013; Toušek and Hejnal 2011; Walach 2013a, 2013b). Nicméně, snaha o důsledné porozumění různým formám újmy, jimž obyvatelé SVL musejí čelit, na tyto aktivity logicky navazuje.

18 V metodologii výběrového šetření je přístup tazatele diskutován v souvislosti s tzv. efektem (případně zkreslením či chybou) tazatele. Ten vyplývá z přesvědčení o možnosti zkoumat sociální realitu jako existující nezávisle na výzkumníkovi. Tazatel může výsledky tohoto zkoumání zkreslit svými osobnostními charakteristikami nebo nevhodnými postupy. Variace v datech pak nelze přičítat variaci v měřených konceptech, nýbrž ve variaci interakce mezi tazatelem a respondentem. Z toho důvodu usilují výzkumníci používající výběrová šetření o zajištění co největší míry standardizace obsahu a procedur dotazování (Schaeffer and Maynard 2008). Nicméně sama představa plné standardizace je poměrně kontroverzní, někteří v ní vidí nedostižný ideál, jiní ji neváhají označit za kontraproduk-

Který z těchto přístupů k dotazování je lepší, tzn., který z nich adekvátněji reprezentuje zkušenost s viktimizací na straně obyvatel SVL (a mimo ně), to si netroufáme jednoznačně rozsoudit. V další kapitole nicméně popisujeme problémy, které pro pozitivistického tazatele nejspíše zůstanou skryté nebo irelevantní. Faktem je, že každá metoda (či přístup k ní) reprezentuje či spíše vytváří realitu specifickým způsobem (srov. Aradau et al. 2015). A jediný způsob, jak se s tímto problémem vypořádat, je podrobovat celý proces od výzkumné otázky přes vypracování dotazníku po realizaci šetření a prezentaci jeho výsledků ustavičné reflexi.

V úvodu této studie jsme opuštěni pozitivistického přístupu ve prospěch toho interpretativistického nazvali jako politiku dotazování. Tento koncept nalézáme primárně v kvalitativních studiích, které kritizují pozitivistický (a maskulinní) předpoklad jednosměrného proudu informací od dotazovaného směrem k tazateli, víru v objektivitu a dekontextualizaci a depersonalizaci samotného procesu provádění rozhovorů (srov. Finch 1993; Limerick et al. 1996). Problematika mocenských vztahů je klíčovým definičním znakem politiky dotazování. Spíše než na vztah tazatele a respondenta jsme se soustředili na vztahy v rámci tazatelského týmu, včetně vztahů mezi jeho vedením a ostatními členy. Moc a vyjednávání se projevuje také na této úrovni a ovlivňuje podobu získaných dat.

JAK VYZKOUMANÉ ZAZNAMENÁVÁME?

Ať už bylo přesvědčení o nalezení správného přístupu k dotazování na konci každého dne demonstrováno desítkou dotazníků s několika incidenčními záznamy, anebo třemi dotazníky s tuctem incidenčních záznamů, tazatelé se museli vypořádat s pachutí cynismu, která naše počínání doprovázela. Někteří z nás se snažili některým informantům pomoci, ať už aktivně v podobě čtení respondentům nesrozumitelných smluv či jednání s institucemi, které se na respondentech údajně dopustily křivdy, anebo pasivně v předávání kontaktů na pomáhající organizace. V rámci tazatelského týmu jsme pocity cynismu pramenící z dobývání viktimizací často diskutovali na večerních poradách, kdy jsme se navzájem ujišťovali, že děláme správnou věc, nebo ventilovali svou frustraci plynoucí z přesycení příběhy utrpení a újmy a z neschopnosti poskytnout respondentům jakoukoliv skutečnou, hmatatelnou pomoc. Chtě nechtě jsme byli tlačeni do role ekologů, kteří sledují „hynoucí rostliny a zároveň je ve snaze zájmu zachování ekologické rovnováhy odmítají zalít“ (Hejnal and Lupták 2013:140), a snažili jsme se z ní vymanit. Mnozí z nás však cítili, že to vlastně ani není v našich silách.

Paradoxně nás však skličovala i přesně opačná zkušenost, totiž neschopnost zaznamenat utrpení, které se nedalo napasovat do předem připravených kolonek dotazníku. Jak také zachytit újmu, která nemá povahu jedné či více epizod v respon-

tivní (Houtkoop-Steenstra 2003: 8–9; Maynard and Schaeffer 2002: 9–10). Nadto existují různé přístupy ke standardizaci dotazování respondentů, z nichž se některé prakticky, tj. na úrovni vlastního postupu tazatele, překrývají s naším pojetím interpretativistického tazatele (Groves et al. 2004: 290–293).

dentově životě, nýbrž vyplývá z dlouhodobého ponižování a stigmatizace, a která je znovu a znovu prožívána? Pro lepší pochopení toho, o čem mluvíme, uveďme příklad z terénního deníku, který jsme si společně vedli v průběhu celého šetření a kam jsme zapisovali prožité události, vyzorované situace či odposlechnuté výroky. Jeden z tazatelů zde popisuje část osobního trápení dotazované ženy, které souvisí s celoživotním cejchem romské identity:

Šlo o rozhovor s třiapadesátiletou, sportovně oblečenou paní ve slunečních brýlích, která seděla před výlohou u vchodu do svého domu. Na Romku jsem ji hned netipoval, dokonce mi ani nepřipadala jako by měla pocházet z [obce v Královéhradeckém kraji]. S dotazníkem svolila a v následující třičtvrtě hodině mi převyprávěla svou životní story. V mládí se vyučila a pak dlouhá léta pracovala v textilce, kde jí však před několika lety nějaký přístroj téměř připravil o ruku a ona musela odejít do invalidního důchodu. A to přesto, že podle svých slov chtěla dál pracovat, protože tak byla naučená. Vždycky pracovala tvrdě, ale stejně cítila, že se na ni v práci dívají jinak, protože je Cigánka. V životě neměla moc štěstí na partnery. Její bývalý partner ji mlátil, její současný partner také, navíc ještě prohrával peníze na automatech. Podle svých slov nebyla nikdy hezká a on se jí takto mstil, protože nenašel nikoho lepšího. V tuhle chvíli začala paní brečet a já jsem nevěděl, co mám dělat. Tak jsem jí vzal za paži a pindal něco o nespravedlivosti. Po chvílce dodala, že se prý už uklidnil a že ho vzala na milost. Má jednoho syna, který je také vyučený, ale nechťejí ho nikde vzít do zaměstnání. Myslí si, že to je proto, že je Rom. Vzali ho prý aspoň na brigádu do řeznictví ve městě, ale to jenom na osobní přímluvu, práci mu tam prý stejně nedají. Dotazník jsme ukončili po příchodu jejího partnera z práce. Bílý muž bez vlasů, s řetízkem, v teplákách a igelitkou v ruce.

Výše řečené chápeme následovně. Být považován za jiného, prožívat tuto jinakost v každodenních mezilidských vztazích včetně těch intimních a vidět, jak je skrze tuto optiku posuzován i potomek, jsou pocity mnoha obyvatel SVL, zvláště pak těch romských, i když ne pouze (srov. Walach 2016a, 2018). Nejedná se přitom pouze o diskriminaci, o cílené posuzování důvěryhodnosti na základě příslušnosti k nějaké společenské skupině, která sem-tam vstoupí do lidského života a které se lze vyhnout, pokud se tak člověk rozhodne. Máme tady dočinění s každodenní reprodukcí klasifikačních systémů, kterým lze jen obtížně uniknout a které vrhají dotčené jedince do stavu trvající krizové situace. Neschopnost požívat lidské důstojnosti, uznání, důvěry a radosti z běžných životních situací, takto bychom mohli charakterizovat újmu, která podle našeho názoru z uvedeného příběhu vystupuje. Žádnou z těchto kategorií však tradiční viktimizační šetření neobsahuje a ani to naše nebylo výjimkou.

Je samozřejmě otázkou, zdali ve výběrovém šetření skutečně nelze tuto viktimizaci zachytit prostřednictvím stanovení vhodných indikátorů. Z našeho pohledu se však užitečnějším přístupem jeví souběžné vytváření kvalitativních dat, pokud to je pochopitelně možné. V našem případě to možné bylo, protože jsme se na dotazování v terénu sami podíleli, a samotné dotazníkové šetření výzkum jen otevíralo pro druhou, etnografickou fázi. Terénní deník nám nejenže umožnil kolektivně reflek-

tovat průběh šetření, ale také posloužil jako důležitý zdroj informací při přípravě na kvalitativní výzkumnou část. Konkrétně nám zkušenost s navštívením bezmála poloviny SVL v relativně krátkém čase poskytla vodítka pro výběr lokalit a témat, na něž se chceme prioritně zaměřit. A stejně nás přivedla k vypracování konceptuálního aparátu, který při této části využijeme a který dovolí všechno vyzkoumané utrpení adekvátněji zaznamenat.

* * *

Znamená tedy v případě vytváření dat v rámci výběrového šetření více vždy lépe a z čeho vůbec ona potřeba dat, k níž se v předchozích dvou kapitolách vztahujeme, vychází?¹⁹ Při snaze o zvýšení počtu incidencí i zaznamenání újmy nezohlednitelné v kategoriích dotazníku jsme byli jednoznačně motivováni představou, že takto budeme schopni studovanou problematiku adekvátněji zachytit. V tomto případě tedy platí: čím více, tím lépe. Avšak rozhodně se nedá říci, že by to platilo vždy. To ostatně můžeme sami doložit na posledním typu dat, která jsme v průběhu objíždění SVL vytvářeli a která se týkala objektivních charakteristik lokalit, jako je jejich geografické umístění, typ obydlí, technický stav nemovitosti, počet budov, odhadované množství obyvatel a podíl Romů na nich, přítomnost kamerového systému a policejní služebny a dalších. Hlavním problémem s vyplňováním tzv. observačního dotazníku byla přílišná časová náročnost a nedostatečná standardizace. Ač jsme počítali s tím, že se jedná jen o přibližný popis místní situace, skepse ohledně našich možností zhostit se odpovědně tohoto úkolu jen sílila (zvláště v případě hodnocení technického stavu budov a podílu Romů), až jsme na něj nakonec úplně rezignovali.

Svou roli v odložení observačních dotazníků jistě sehrálo také to, že nebyly zmíněny v projektové dokumentaci. Jejich vytváření jsme si nicméně zdůvodňovali představou, že podobně rozsáhlý výzkum se již patrně dlouho nebude opakovat. Primárně jsme se tedy soustředili na sběr viktimizačních dotazníků, a to nejen uvnitř SVL, jak bylo původně plánováno, ale také za jejich hranicemi. Možnost srovnání populace SVL s populací mimo ně se ukázala jako klíčová v analýze kvantitativních dat (Toušek et al. 2018). Zároveň jsme přesvědčeni, že poskytne vhodný kontext pro analýzu viktimizace v datech kvalitativních, které jsme vytvářeli etnograficky, pomocí zúčástněného pozorování a nestructurovaných rozhovorů. Rozhodování o způsobech

19 Za tyto otázky děkujeme jednomu z recenzentů. Odpovědi na ně však neposuneme za hranice vlastního výzkumu. Témata navržená k reflexi recenzentem, jako jsou příčiny potřeby dat spočívající v nutnosti realizovat výzkum a tomu odpovídající disciplinaci výzkumníků, zpětné legitimizaci tohoto výzkumu vyšší kvalitou získaných dat (nad rámec aplikovaného výzkumu) a širších možnostech produkování výstupů v podobě odborných monografií či studií, považujeme za neodmyslitelně spojená s každým typem výzkumu, za který jsou výzkumníci finančně odměňováni. Vedle nich se nabízejí další, od možností dostatečně analyzovat data a jejich sdílení ve světle požadavků na budování kariéry v akademickém poli přes zodpovědnost výzkumníků ve vztahu k zjištěným případům újmy po využití poznatků o viktimizaci ke zlepšení situace obyvatel SVL. Jejich reflexe by však byla na samostatný článek.

vytváření dat je vždy závislé na mnoha faktorech a samotná volba ve prospěch tohoto vytváření představuje určitý kompromis mezi (akademickými) aspiracemi, požadavky zadavatele a praktickými možnostmi výzkumného týmu.

ZÁVĚR

V českém kontextu existuje několik studií, které se věnují praxi terénního výzkumu v marginalizovaném prostředí, ať už přímo v romských/vyloučených lokalitách (eg. Dvořáková 2013; Budilová, Jakoubek 2007; Vavroch 2014, 2013), anebo mezi lidmi bez domova (Bírová 2016; Hejnal 2012; Hejnal and Lupták 2013). Žádná z nich se ovšem nezaobírala výběrovým šetřením. V naší reflexi jsme využili zkušenosti z viktimizačního šetření uskutečněného během čtyř měsíců v téměř 300 SVL po celé ČR. Zaměřili jsme se na tři metodologické, epistemologické a také etické problémy, s nimiž jsme se setkali a které by se všechny daly shrnout pod hlavičku neustálé nejistoty nad tím, koho se ptáme, jak se ptáme a jak zjištěné zaznamenáváme.

Měli jsme se ptát obyvatel SVL. V mnoha případech byl však problém už jenom SVL najít. Některé lokality z *Analýzy* přestaly existovat, pokud vůbec ještě v době druhého mapování SVL existovaly. Jiné mezitím vznikly. A obecně ne vždy byly dostatečně prostorově vymezené natolik, abychom je přesvědčivě rozpoznali. „SVL“ se ukázala jako termín se silným politickým nábojem, jenž má zjevně odlišný význam pro ty, kteří jím některé lokality označili, a pro ty, kteří na toto označení jakkoli reagují. My sami jsme se nakonec zařadili do obou skupin. Když jsme ani po několikátém pokusu nevěděli, kde se lokalita nachází, vsadili jsme na obecné stereotypy a s jejich pomocí lokalitu označili. Zkrátka, nešlo-li to jinak, uplatnili jsme symbolickou moc danou naší výzkumnou pozicí. Respondenty jsme původně zamýšleli vybrat klasickými metodami terénního výběrového šetření. Vzhledem k tristním výsledkům pilotáže jsme však nakonec přistoupili ke kvótnímu výběru, který se ukázal pro tento typ viktimizačního šetření jako nejvhodnější.

Měli jsme se ptát tak, abychom co nejlépe zaznamenali zkušenost s viktimizací. Zdaleka však nebylo jasné, jakým způsobem to máme udělat. Náš problém týkající se (ne)dostatečného počtu incidenčních záznamů jsme popsali jako proměnu pozitivistického tazatele na interpretativistického. Zatímco pozitivistický tazatel věří na objektivitu, odstup a na stejný přístup ke všem respondentům, a to i za cenu menšího počtu získaných incidenčních záznamů, interpretativistický tazatel tento přístup zavrhuje jako fikci a spíše se řídí pravidlem: čím osobitější a empatičtější přístup, tím lépe pro realitu — reprezentovanou větším a hlavně přiměřenějším počtem incidenčních záznamů. Jsou to pochopitelně ideálně-typické kategorie, nikdo z nás nebyl zcela ani pozitivistickým, ani interpretativistickým tazatelem. Nicméně umožňují nám upozornit na politiku dotazování, která je přítomna nejen ve vztahu tazatele a respondenta, ale také ve vztazích mezi tazateli. Vyjednávání, motivování, přesvědčování, odmítání či ignorování je důležitou, byť spíše nereflektovanou součástí týmového výzkumu, včetně výběrového šetření realizovaného dotazováním tváří v tvář

Jedním z důvodů, proč jsme se nakonec většinově přiklonili k interpretativistickému modelu, byl také příslib zisku více zajímavých příběhů. Zjištěné zkušenosti

s viktimizací jsme měli zaznamenávat tak, abychom poskytli jejich co nejprůměrnější obraz (ač jsme si jako sociální konstruktivisté vědomi, že to epistemologicky vzato není tak jednoduché). Zatímco u sporu o incidenční záznamy jsme se obávali, že některé zkušenosti vůbec nezazněly, v tomto případě jsme čelili opačnému problému — mnoho pocítované viktimizace jsme v dotazníku neměli kam poznačit. Významným omezením dotazníkového šetření je apriorní chápání viktimizace jako série krátkodobých a temporálně jasně ohraničených epizod v lidském životě, čímž ovšem nechává stranou případy viktimizace, které mají procesuální a relační povahu, potažmo se opakují tak často, že je lze jen stěží navzájem rozlišit (srov. Genn 1988). Jelikož jsme se na dotazování sami podíleli, mohli jsme tento nedostatek alespoň částečně odčinit dodatečným vytvářením kvalitativních dat. Tento přístup lze doporučit zejména tam, kde se vedle výběrového šetření předpokládá také navazující etnografický výzkum. Data získaná nad rámec dotazníku nám posloužila při výběru lokalit a důležitých témat a při formulaci konceptuálního aparátu, který povede naše etnografické bádání.

Naším cílem bylo přispět k řešení výše diskutovaných problémů. Netvrdíme, že náš přístup je ten nejlepší nebo jediný možný. Naše rozhodování kopirovalo značně dynamický proces výběrového šetření realizovaného mezi populací, která je definována primárně teritoriálně, přestože jsou její příslušníci poměrně mobilní. Ke spoustě rozhodnutí jsme dospěli ad hoc a v závislosti na spíše aktuálním rozpoložení než na základě dlouhodobé přípravy a plánování. Stejně tak výše uvedený výčet nelze považovat za vyčerpávající ani za zohledňující perspektivy jeho autorů stejnou měrou. Někteří se na psaní této stati podíleli více, jiní méně.²⁰ Přesto se domníváme, že by mohl být nápomocný všem výzkumníkům, kteří by se viktizizační šetření v SVL nebo podobně zaměřený výzkum rozhodli uskutečnit. A pokud by se taktéž podělili o své zkušenosti a umožnili ostatním nahlédnout do procesu jeho realizace, nepochybně by to pomohlo celý proces usnadnit a zkvalitnit.

LITERATURA

- Aradau, C. — Huysmans, J. — Neal, A. — Voelkner, N. (eds.) 2015. *Critical Security Methods. New Frameworks for Analysis*. London and New York: Routledge.
- Berry, S. H. — Cunn, P. P. 2014. „Conducting Research on Vulnerable and Stigmatized Populations.“ Pp. 368–378 in R. Tourangeau, B. Edwards, T. P. Johnson (eds.) *Hard-to-Survey Populations*. Cambridge University Press.
- Bírová, B. 2016. „Vy jste takové kouzelné děvčátko.‘ O formách násilia vo výskume zameranom na bezdomovectvo.“ *Slovenský národopis* 64 (3): 345–360.
- Bjelončíková, M. — Gojová, V. 2016. „Nezamýšlené důsledky označení ‚sociálně vyloučená lokalita.‘“ *Sociální práce/Sociální práca* 15 (3): 76–86.
- Budilová, L. — Jakoubek, M. 2009. „Anthropological Fieldwork, Site and Roma

20 Ve výsledku tak znění tohoto článku představuje určitý kompromis. Analýza tohoto procesu by bez nadsázky vystačila na samostatný článek. Proto již čtenáře rozborem tohoto tématu nebudeme zatěžovat.

- Communities: Roma/Gypsies in the Czech and Slovak Republic." *Anthropological Notebooks* 15 (2): 5–14.
- Crawford, A. — Jones, T. — Woodhouse, T. — Young, J. 1990. *Second Islington Crime Survey*. London: Middlesex Polytechnic.
- Della Porta, D. — Keating, M.. 2008. „How Many Approaches in the Social Sciences? An Epistemological Introduction.“ Pp. 19–39 in D. Della Porta, M. Keating (eds.) *Approaches and Methodologies in the Social Sciences. A Pluralist Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dvořáková, T. 2013. „Když není čas se nadechnout: přehlížení těch nejbližších jako metodologický problém etnografie.“ Pp. 175–203 in T. Stöckelová, Y. Abu-Ghosh (eds.) *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Finch, J. 1993. „It's Great to Have Someone to Talk to': the Ethics and Politics of Interviewing Women.“ Pp. 70–87 in M. Hammersley (ed.) *Social Research. Philosophy, Policy, and Practice*. London: SAGE Publications
- GAC. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: Gabal Analysis & Consulting.
- Genn, H. 1988. „Multiple Victimization.“ Pp. 90–100 in M. Maguire, J. Pointing (eds.) *Victims of Crime: A New Deal?* Milton Keynes: Open University Press.
- Groves, R. M. — Fowler, F. J. — Couper, M. P. — Lepkowski, J. M. — Singer, E. — Tourangeau, R. 2004. *Survey Methodology*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Hejnal, O. 2012. „Antropologův den mezi ‚klienty represe‘. Zúčastněné pozorování bezdomovců ve středně velkém městě.“ *Antropowebzin* 8 (3): 141–152.
- Hejnal, O. — Lupták, L. 2013. „Když výzkum, tak skrytý: serpentinami formalizované etiky.“ Pp. 133–147 in J. Nosková, M. Pavlásek (eds.) *Když výzkum, tak kvalitativní: serpentinami bádání v terénu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Houtkoop-Steenstra, H. 2003. *Interaction and the Standardized Survey Interview: The Living Questionnaire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hurrle, J. — Sýkora, L. — Trlifajová, L. — Kučera, P. 2016. „Socially Excluded Localities Revisited.“ *Geografie* 121 (4): 545–565.
- Hůle, D. 2008. „Modely kriminality v kontextu sociálního vyloučení.“ *Demografie*. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=573.
- Kelleher, C. C. — Quirke, B. 2014. „Where Are Our Costumes?: the All Ireland Traveller Health Study — Our Geels 2007–2011.“ Pp. 201–222 in R. Tourangeau, B. Edwards, T. P. Johnson (eds.) *Hard-to-Survey Populations*. Cambridge University Press.
- Kluknavská, A. — Zagibová, L. 2013. „Nepřispůsobiví Rómovia a slušná väčšina? Spravodajský diskurz po násilných udalostiach na severe Českej republiky 2011.“ *Stredoevropské politické studie / Central European Political Studies Review* 15 (4): 300–323.
- Limerick, B. Burgess-Limerick, Grace, M.. 1996. „The Politics of Interviewing: Power Relations and Accepting the gift.“ *Qualitative Studies in Education* 9 (4): 449–460.
- Lupták, L. 2017. „Ako sa vyrába etnicita: bezpečnosť, marginalita a etnorasová stigma.“ *The Journal of Culture* 6 (2): 18–24.
- Lupták, L. — Paul, J. 2012. „Enemy Within: Constructing Social Exclusion in the Czech Media, 2010–2011.“ Příspěvek prezentovaný na mezinárodní konferenci *Re-inventing Eastern Europe*. Vídeň, 17. 5. — 19. 5. 2012.
- Matthews, R. — Lee, K. — Turner, J. — Johnson, H. — Young, T. 2016. *The Islington Crime Survey (2016)*. Kent: University of Kent.
- Maynard, D. W. — Schaeffer, N. C.. 2002. „Standardization and its Discontents.“ Pp. 3–46 in D. W. Maynard, H. Houtkoop-Steenstra, N. C. Schaeffer, J. Van Der Zouwen (eds.) *Standardization and Tacit Knowledge Interaction and Practice in the Survey Interview*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Moravec, Š. 2006. „Nástin problému sociálního vyloučení romských populací.“ Pp. 11–69 in T. Hirt, M. Jakoubek (eds.) „Romové“ v osídlech sociálního vyloučení. Plzeň: Aleš Čeněk.

- Mušinka, A. — Škoblá, D. — Hurrle, J. — Matlovičová, K. — Kling, J. 2014. *Atlas rómských komunit na Slovensku 2013*. Bratislava: Regionálne centrum Rozvojového programu OSN.
- MV ČR, nedatováno. *Identifikace zásadní problémů v oblasti sociálního vyloučení*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/dokumenty-cele-identifikace-zasadnich-problemu-pdf.aspx>.
- MV ČR. 2011. *Události ve Šluknovském výběžku*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/soubor/udalosti-ve-sluknovskem-vybezku-k-pdf.aspx>.
- Nesehnutí. 2014. *Pochody z nenávisli. Rasismus, pravicový extremismus a média*. Brno: Nesehnutí. Dostupné z: http://spolecnekrozmanitosti.cz/files/2014/09/pochody_fweb.pdf.
- Radostný, L. — Růžička, M. 2006. „Terénní výzkum v hyperrealitě. Poznámky k mediální konstrukci sociálně vyloučené lokality.“ Pp. 201–229 in T. Hirt, M. Jakoubek (eds.) *„Romové“ v osídlech sociálního vyloučení*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o. ISBN 80-86898-76-8.
- Rašek, A. 2012. „Vnitřní bezpečnostní hrozby. Prognostický scénář „Nástup extremismu a soužití s romským etnikem a migranty.“ *Vojenské rozhledy* 21/53(2): 143–154. ISSN 1210-3292.
- Romea.cz. 2015. „Starosta Milovic nesouhlasí se zařazením města mezi sociálně vyloučené lokality.“ Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/starosta-milovic-nesouhlasí-se-zarazením-mesta-mezí-oblastí-s-vyloučenými-lokalitami>.
- Růžička, M. 2012. „Wacquant v „romském ghettu“: Poznámky k procesu ghettoizace v českých městech.“ Pp. 20–45 in: Jana Temelová, Lucie Pospíšilová and Martin Ouředníček, eds. *Nové sociálně prostorové nerovnosti, lokální rozvoj a kvalita života*. Plzeň: Aleš Čeněk, s.r.o.
- Růžička, M. — Lupták, L. 2013. „Těžební limity prolomeny: Extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta.“ Pp. 192–207 in Lubomír Lupták a kol. *Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálkapitalismu*. Brno: Doplněk.
- Rydrych, E. 2013. „Integrační strategie v oblasti bydlení v sociálně vyloučených lokalitách v Ostravě.“ Pp. 105–112 in Dana Bittnerová, ed. *Etnické komunity — Romové*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Schaeffer, N. C. — Maynard, D. W. 2008. „The Contemporary Standardized Survey Interview for Social Research.“ Pp. 31–57 in Frederick G. Conrad and Michael F. Schober, eds. *Envisioning the Survey Interview of the Future*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Schwede, L. — Terry, R. — Hunter Childs, J. 2014. „Ethnographic Evaluations on Coverage of Hard-to-Count Minorities in US decennial censuses.“ Pp. 293–315 in Roger Tourangeau, Brad Edwards, and Timothy P. Johnson, eds. *Hard-to-Survey Populations*. Cambridge University Press.
- Smolík, J. — Tvrďá, K. 2012. „Kolektivní násilí: teorie a praxe.“ *Bezpečnostní teorie a praxe* 18 (3): 89–102.
- Suchman, L. — Jordan, B. 1990. „Interactional Troubles in Face-to-Face Survey Interviews.“ *Journal of the American Statistical Association* 85 (409): 232–241.
- Topinka, D. — Janoušková, K. (eds.) 2009. *Výzkum rizikových faktorů souvisejících s existencí sociálně vyloučených romských lokalit ve městě Přerově*. Ostrava: Sociofaktor.
- Tourangeau, R. — Edwards, B. — Johnson, T. P. 2014. *Hard-to-Survey Populations*. Cambridge University Press.
- Toušek, L. 2013. *Kvalitativní analýza strachu z kriminality občanů vybraných obcí Plzeňského kraje*. Plzeň: Krajský úřad Plzeňského kraje.
- Toušek, L. 2012a. *Kvalitativní analýza pocitu bezpečí občanů města Pardubic*. Pardubice: Magistrát města Pardubice.
- Toušek, L. 2012b. „Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie.“ Pp. 25–106 in Tomáš Hirt, ed. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Toušek, L. — Walach, V. — Kupka, P. — Plachý, O. — Tvrďá, K. — Lupták, L. 2018. „Sociálně vyloučené lokality z pohledu

- sociodemografických ukazatelů.“ *Demografie* 60 (1): 21–35.
- Toušek, L. — Hejnal, O. 2011. *Analýza pocitu bezpečí občanů města Rotava*. Rotava: Městský úřad Rotava.
- Trlifajová, L. — Pospíšil, F. — Kučera, P. — Matysová, B. — Kissová, B. 2015. *Analýza politik nulové tolerance v Litvínově a Duchcově*. Praha: SPOT — Centrum pro společenské otázky.
- Vacková, B. — Galčanová, L. — Hoffrek, O. 2011. „Za čistší město: Problémové lokality a jejich obyvatel z pohledu místní politiky a správy.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47 (4): 633–656.
- Vavroch, M. 2013. „Jak v etnografickém výzkumu získat přístup: zkušenosti s romskou populací.“ *Anthropologia integra* 4 (1): 67–75.
- Vavroch, M. 2014. „Pilotní výzkum v etnografii — bariéry v interakci mezi Romy a majoritou.“ *Lidé města* 16 (1): 99–124.
- VOP (Veřejný ochránce práv). 2015. *Diskriminace v ČR: oběť diskriminace a její překážky v přístupu ke spravedlnosti*. Brno: Veřejný ochránce práv. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/DISKRIMINACE/Vyzkum/diskriminace_CZ_fin.pdf.
- Walach, V. 2013a. „Dialektika Cigánské fěrovky: Příspěvek ke kritické antropologii bezpečnosti.“ *Antropowebzin* 9 (4): 167–176.
- Walach, V. 2013b. „Sociálně vyloučené lokality mezi stigmatizací a sekuritizací: Výzkumná re-orientace.“ Pp. 197–208 in P. Krčál, V. Naxera (eds.) *Mladá politologie: sborník z konference studentů doktorských studijních programů v oblasti politických věd*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Walach, V. 2014. „Where Only the ‚Decent People‘ Live: The Gypsy ‚Menace‘ and Forging a Neoliberal Utopia in a Czech Postsocialist City.“ *Wschodnioznawstwo* 8 (1): 71–88.
- Walach, V. 2016a. „Advanced Marginalization or Ghettoization? An Analysis of a Czech Socially Excluded Neighbourhood in Terms of Inhabitants Representations.“ Pp. 141–188 in K. Nedbálková, K. Sidiropulu Janků (eds.) *Doing Research, Making Science: The Memory of Roma Workers*. Brno: Centre for the Study of Democracy and Culture (CDK), Muni Press.
- Walach, V. 2016b. „(Ne)bezpeční Romové? Analýza významu bezpečnosti ve vztahu k Romům ve vládních dokumentech České a Slovenské republiky.“ *Sociológia* 48 (2): 172–191.
- Walach, V. 2018. „Zdroje nebezpečnosti v sociálně vyloučené lokalitě.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 54 (1): 253–275.
- Walach, V. — Kupka, P. 2016. „Prostorové vyloučení po česku? Od sociálně vyloučených lokalit dál.“ *ERA* 21 16 (4): 73–75.

Václav Walach, Petr Kupka, Lubomír Lupták, Kateřina Tvrdá, Laco Toušek, Alica Brendzová, Ondřej Plachý, Klára Vanková a Tereza Dvořáková tvořili v letech 2015–2018 kolektiv BRIZOLIT, který působil na Katedře antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. V tomto období realizovali výzkum „Bezpečnostní rizika sociálně vyloučených lokalit: Vytváření znalostí a nástrojů pro management a prevenci kriminality (BRIZOLIT)“, který se zaměřil na viktimizaci související se sociálním vyloučením. Jeho cílem bylo poskytnout první ucelený obraz o viktimizaci, kriminalitě a bezpečnosti v sociálně vyloučených lokalitách prostřednictvím výzkumu mezi obyvateli těchto lokalit a vnějšími aktéry, kteří do této problematiky vstupují. info@brizolit.org